

РОЗВИТОК ТВОРЧОСТІ ПЕДАГОГА В УМОВАХ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЗМІСТУ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Н. І. ГОЛОВА

Актуальність теми набуває особливої значущості у сучасних умовах, коли у змісті освіти враховуються важливі й перспективні потреби суспільства, що забезпечують світоглядний, інтелектуальний і фізичний розвиток особистості. Динамічні процеси, які відбуваються в економічному і культурному житті суспільства, актуалізують потребу в особистості, здатній самостійно приймати рішення, усвідомлено здійснювати свій вибір, оперативно реагувати на зміни обставин, нетрадиційно підходити до вирішення проблем, бути генератором ідей та володіти розвинутими творчими здібностями.

Ефективним засобом розвитку власного професійного вдосконалення педагогів є творчий потенціал, який дає змогу в умовах неформального освітнього середовища задовольняти різноманітні інтереси й сприяти їх творчому самовираженню та самореалізації. На сьогоднішній день в освітніх закладах інтенсивно зростає попит на вчителів, які спроможні виконувати свої професійні обов'язки на високому рівні, підходити нестандартно до вирішення завдань, розвитку творчого потенціалу та вдосконалення учнів через розвиток власної особистості.

Упродовж останніх десятиліть проблема розвитку творчості педагогів досліджувалася зарубіжними та вітчизняними педагогами і психологами у таких аспектах: професійне зростання педагогів – досліджували вчені О. Мороз, О. Киричук, А. Вербицька, Н. Кузьміна, В. Сластьонін, О. Щербакова та інші; психолого-педагогічні основи успішної професійної діяльності вчителя – вивчали науковці Ш. Амонашвілі, О. Кондратюк, А. Чалов, І. Зязюн, В. Семиченко, С. Сисоєва та інші; методичні пошуки шляхів і засобів ефективного професійного становлення вчителя, розвитку творчого потенціалу, характерних рис – Є. Білозірцев, Л. Спірін, Р. Хмельюк; Б. Ананьєв; М. Бердяєв; Д. Богоявленська; В. Рибалка та ін.; динаміка формування творчих здібностей педагогічних працівників – А. Войченко, В. Колупасв, В. Нікітенко; умови професійної майстерності майбутніх учителів – Ю. Азаров, Р. Грінченко, І. Зязюн, О. Мудрик; забезпечення світоглядного, інтелектуального і фізичного розвитку особистості в умовах реформування освіти – І. Лернер, М. Скаткін, Ю. Бабанський.

Водночас, проблема розвитку творчості педагога в умовах модернізації змісту шкільної освіти практично залишилася поза увагою дослідників і не була предметом спеціального наукового дослідження. Складність розв'язання проблеми поглиблюється недостатньою розробленістю педагогічних технологій, спрямованих на створення умов для реалізації творчого потенціалу педагогів.

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні чинників розвитку творчості педагогів в умовах модернізації шкільної освіти.

Відповідно до мети поставлені такі завдання:

проаналізувати механізми творчості та його структуру;

визначити критерії сформованості творчих здібностей;

обґрунтувати компоненти, що впливають на формування сприятливого середовища для розвитку творчої самореалізації педагогів;

з'ясувати роль індивідуальних особливостей педагога в розвитку творчості в навчальному закладі.

Вивчення філософської, психологічної, педагогічної літератури засвідчило, що проблема творчості має складний, багатоаспектний характер, у зв'язку з чим існують різні напрями її вивчення: філософський – осмислення феномену творчості як єдності сутнісного, процесуального та особистісного компонентів, що зумовлюють появу продукту, який відрізняється новизною, оригінальністю й унікальністю; психологічний – дослідження структури та психологічних особливостей творчих здібностей і якостей особистості; педагогічний – визначення шляхів і засобів формування творчої особистості, розвитку її творчого потенціалу.

Педагогічна наука враховує тезу психологічної про те, що «творчість – показник продуктивної діяльності». Творчість, за словником С. Ожегова, – створення нових за задумом і реальним втіленням культурних та матеріальних цінностей [2, с. 16]. У психологічному словнику творчість подається як

діяльність, результатом якої є створення нових матеріальних і духовних цінностей. Педагогічна енциклопедія визначає творчість як вищу форму активності та самостійної діяльності особистості [4, с. 24]. Отже, творчість у широкому розумінні слова – це те, що народжує щось нове.

Відомий психолог Я. Пономарьов визначив творчість як «механізм розвитку». На думку вченого психолога, центральна ланка психологічного механізму творчості включає здатність до самостійних дій (ініціативу особистості) [4, с. 78–79]. Його ідеї підтримав Б. Ананьєв, визначивши, що справжня цінність особистості починає вимірюватися її творчим внеском у суспільний розвиток [1, с. 42].

У розвитку творчих здібностей особистості велику роль відіграє інтелект. У психології інтелектом вважають спільність здібностей, які характеризують рівень та якість розумових процесів особистості. Функція інтелекту полягає в умінні вчителя визначати особливості власного інтелекту: обсяг пам'яті; швидкість сприйняття інформації; час зберігання потрібної інформації; здатність організму до сприйняття інформації [5, с. 180–182].

У розвитку теорії педагогічної науки варто врахувати й інші думки з приводу творчості. Так, дослідник Є. Громов вказує на те, що творчість передбачає не обов'язкове створення чогось нового за вихідним матеріалом, а може мати форму рекомбінації певних відомих елементів, бо, на його думку, творчість – це не тільки творення чогось нового, а й руйнування. За словами Є. С. Громова, основні фази творчості важко піддаються об'єктивному аналізу, зокрема такі компоненти, як: творче мислення; індивідуальний стиль діяльності; педагогічна імпровізація; умови творчої діяльності [2, с. 29].

Аналіз досліджень свідчить про неоднозначність феномену творчості, різні аспекти якого знаходять відображення в численних поняттях: творча активність, творча діяльність, творча особистість, креативність, творчий потенціал, творчі здібності тощо. Серед численних робіт, присвячених вивченню творчого потенціалу особистості, виділено три основні підходи, які відображають різні погляди на сутність творчих здібностей: у рамках першого підходу, творчі здібності розглядаються як вияв інтелекту, різновид інтелектуальної поведінки особистості: високий рівень розвитку інтелекту передбачає високий рівень творчих здібностей, і навпаки; прихильники другого підходу вважають, що творчих здібностей як таких не існує, а творча поведінка є вираженням особистісних властивостей індивіда; дослідники, які дотримуються третього підходу, розглядають творчі здібності як самостійні, якісно своєрідні, незалежні від інтелекту [2, с. 19].

На основі аналізу й узагальнення різних підходів з'ясовано, що творчі здібності являють собою специфічну форму загальних здібностей, які дають змогу особистості гнучко й оперативно реагувати на впливи оточення, створювати оригінальні образи та ідеї й продукувати суб'єктивно нові способи постановки й розв'язання проблем. Відповідно до комплексного підходу творчі здібності розглядаються нами як *інтегральні індивідуально-психологічні властивості особистості*, що синтезують інтелектуальні можливості, мотивацію творчої активності й креативний потенціал і виступають загальною особистісною передумовою успішної творчої діяльності.

Науковцями доведено, що кожна людина від природи в тій чи іншій мірі наділена задатками для розвитку творчого потенціалу, який можна визначити як універсальну, цілісну якість людини, змістовна визначеність якої виявляється у творчій діяльності шляхом прирощення матеріально-духовних цінностей, саморозвитку і самореалізації особистості, концентруючи для цього фізичні, психологічні і духовні ресурси [6, с. 35]. Враховуючи багаторівневість творчого потенціалу педагогів, ми вважаємо доцільним організацію відповідного педагогічного забезпечення цієї якості, що за змістом охоплює діяльнісно-результативну та духовну складові [7, с. 43]. З огляду на це, особливого значення набуває проблема розвитку творчого потенціалу педагогів у сфері різних форм творчої діяльності. Для реалізації цього завдання необхідні знання психологічного механізму активно-перетворюючого ставлення людини до самої себе і до оточуючого світу (механізму творчості), який полягає в єдності першосигнального та другосигнального компонентів творчого процесу. Першосигнальними компонентами слід вважати прояви оригінального, інтуїтивного, безпосереднього, непередбачуваного, мимовільного, імпульсивного, неусвідомленого та ін.; другосигнальними – прояви логічного, рефлексивного, модельованого, довільного, вмотивованого, усвідомлюваного та ін. [5, с. 44–49].

Механізм активно-перетворюючого ставлення людини до самої себе і до оточуючого світу репрезентують такі категорії, як «задатки», «здібності», «обдарованість», «творчість», «потенціал», «творчий потенціал людини» та «ціннісні аспекти творчості». Вони розкривають природу творчості та особливості розвитку творчого потенціалу в період становлення особистості як творця. На нашу думку, найважливішою вихідною фазою активно-творчого ставлення людини до світу слід вважати

здібності і задатки, які розглядаємо як сукупність таких складових її внутрішнього світу, котрі умовно можна позначити термінами «хочу» – «можу» – «дію». У подальшому, розгортання творчих сутнісних сил людини відбувається у двох основних напрямках: «хочу-можу» та «дію». У напрямку «хочу — можу» розгортається мотиваційно-спонукальна структура творчої діяльності. Вона охоплює два взаємопов'язані ланцюги: потреби – мотиви – інтереси – ціннісні орієнтації – настановлення діяльності; потреби – мотиви – ідеали – цілі – плани.

Перший ланцюг розкриває внутрішній механізм діяльності, функціонування якого забезпечує перетворення біологічної і психічної енергії у діяльну активність. Другий – забезпечує цілеспрямованість дій, зв'язок зовнішніх і внутрішніх імпульсів діяльності, вносить у механізм здійснення дій вектор часу, спрямованість у майбутнє. У результаті злиття двох вказаних напрямів («хочу — можу») здійснюється важливий з точки зору включення механізму діяльності акт – вибір шляхів досягнення мети, засобів і знарядь творчої діяльності.

У напрямку «можу» задатки і здібності для здійснення плідної діяльності повинні бути доповнені відповідними знаннями, вміннями, психологічними якостями людини (воля, характер, життєва позиція тощо) [5, с. 43–44].

Враховання діагностичних параметрів креативності, виділених у роботах Д. Богоявленської, Дж. Гілфорда, В. Дружиніна, В. Моляко, Я. Пономарьова, В. Рибалки та інших, а також вивчення структури й особливостей прояву творчого потенціалу дало змогу визначити три критерії сформованості творчих здібностей: *ціннісно-мотиваційний, когнітивно-операційний та особистісно-диспозиційний*. *Ціннісно-мотиваційний критерій* відображає сформованість спонукально-енергетичного аспекту творчої активності педагогів, їх емоційне ставлення до творчості, пізнавальний інтерес, мотивацію творчого пошуку, прагнення до відкриття нових способів пізнавальної та практичної діяльності. *Когнітивно-операційний критерій* характеризує інтелектуально-інструментальний аспект творчого потенціалу педагогів: інтелектуальні можливості та структурні особливості інтелекту, параметри креативності (швидкість, гнучкість, оригінальність, точність), прояви активності та самостійності у процесі творчої діяльності. *Особистісно-диспозиційний критерій* характеризує сформованість особистісних якостей, необхідних для творчої самореалізації педагогів [6, с. 3–11].

З'ясовано, що для формування сприятливого середовища, яке стимулює творчу самореалізацію вчителів, необхідно забезпечити відповідне конструювання трьох взаємопов'язаних компонентів: *просторово-предметного, соціально-психологічного та організаційно-технологічного*.

Просторово-предметний компонент освітнього середовища має відповідати таким вимогам, як: гетерогенність і складність, гнучкість і варіативність, індивідуалізованість і автентичність, багатofункціональність.

Соціально-психологічний компонент має забезпечувати: свободу творчого самовираження педагогів, партнерство і задоволеність взаєминами учителів і вихованців, позитивну емоційну включеність педагогів у творчу діяльність, їх участь у виборі й організації різних видів навчальної та позакласної діяльності.

Організаційно-технологічний компонент передбачає використання різноманітних форм, методів і прийомів, що стимулюють розвиток творчих здібностей педагогів: проблемних, інтерактивних, проектних, ігрових, спеціальних прийомів і вправ, які знімають психічну напругу, внутрішні бар'єри творчого самовираження, а також стимулюють розвиток творчої уяви та дивергентного мислення учителів [8, с. 48–49].

Виходячи із професійних мотивів діяльності педагогів, виокремлюють такі основні фази творчого процесу: логічний аналіз дійсності з використанням набутих знань; розв'язання проблеми є, але коли особистість її не усвідомлює і не може пояснити; вербалізація інтуїтивного розв'язання проблеми – виконавець намагається описати її; формалізація знайденого рішення – обрано правильний принцип творчого розв'язання проблеми [5, с.179–180].

Відповідно до умов модернізації змісту шкільної освіти в навчальному закладі для розвитку та виявлення творчості потрібне забезпечення індивідуального підходу до кожної групи вчителів.

Проведені науковцями дослідження дозволили виокремити три групи вчителів: перша – ті, які досягають високих показників у роботі; друга – ті, які прагнуть більшого, але зазнають немало труднощів у досягненні поставленої мети; третя – ті, які працюють формально.

Представників першої групи потрібно інформувати про нове в науці і передовій педагогічній практиці, підказувати їм ідеї. На основі досвіду цих учителів проходять методичні оперативні наради

за схемою: нова ідея – відкритий урок, заняття чи позакласний захід, його самоаналіз та аналіз – творчий розвиток ідеї.

З учителями, які належать до другої групи, схема роботи інша: семінар (аналіз труднощів, постановка проблеми) – самоосвіта (здобуття знань) – заняття позакласного заходу, ділові ігри тощо) – педагогічна діяльність (створення власного творчого досвіду) – аналіз (визначення перспективи розвитку досвіду, доведення його до навиків).

У вчителів, які входять до третьої групи, потрібно пробуджувати інтерес до творчості, стимулювати добросовісну результативну роботу. Свобода критики, дискусії, обмін думками сприяють розвитку творчих започаткувань. Уміння переконати таких учителів – вища майстерність педагогічного колективу в цілому.

Слід зауважити, що грамотно поставлена методична робота в навчальному закладі – один із чинників, який впливає на розвиток творчості, оскільки вона виникає найчастіше тоді, коли вчитель бачить суперечність між завданнями та результатами, між затраченими зусиллями та підсумками, тобто коли вчитель не задоволений досягнутим і змушений шукати ефективніших методів навчання та виховання.

Для підвищення професійної та методичної майстерності вчителів, а відтак і розвитку творчості, варто не забувати про такі форми роботи, як: «Школа молодого вчителя», «Школа вдосконалення педагогічної майстерності», «Передай досвід - молодшим» і т. д [7, с. 43–45].

Таким чином, аналіз психолого-педагогічних досліджень творчості дає нам змогу стверджувати, що творчий потенціал особистості – це інтегративна цілісність природних і соціальних сил людини, що забезпечує її суб`єктивну потребу у творчій самореалізації і саморозвитку.

Визначення творчого потенціалу як інтегративної властивості показує, що становлення будь-якого потенціального утворення можна уявити як багаторівневий процес, у якому на кожному наступному рівні вже сформовані здібності входять у новий синтез із особистісно-психологічними утвореннями: інтересами, потребами, мотивами. З огляду на такий зміст творчого потенціалу особистості в сучасних соціокультурних умовах можна виокремити три взаємопов'язані компоненти, що стимулюють творчу самореалізацію вчителів: просторово-предметного, соціально-психологічного та організаційно-технологічного.

Урахування діагностичних параметрів креативності, а також вивчення структури й особливостей прояву творчого потенціалу дало змогу визначити три критерії сформованості творчих здібностей: ціннісно-мотиваційний, когнітивно-операційний та особистісно-диспозиційний.

Установлено, що на творчий розвиток педагогів також впливає: сприятливий психологічний мікроклімат у колективі; грамотно скерована методична робота; індивідуально-типологічні особливості педагогів; чітко спланована організаційна робота навчального закладу відповідно до модернізації змісту шкільної освіти.

Список використаної літератури:

1. Ананьев Б. П. Людина як предмет пізнання / Б. П. Ананьев. – М., 1969. – 300 с.
2. Восводін В. В. Педагогічні умови становлення творчого потенціалу майбутніх музикантів-виконавців в оркестровому класі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.02 / В. В. Восводін. – К., 2007. – 289 с. – С. 28.
3. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; [голов. ред. В. Г. Кремень]. – К. : Хрінком Інтер, 2008. – 1040 с. – С. 322–323.
4. Лихвар В. Д. Розвиток художньо-творчого потенціалу молодших школярів у процесі образотворчої діяльності: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / В. Д. Лихвар– Харків, 2003. – 205 с.
5. Палка О. С. Педагогічні технології : навч.-метод. посіб. / О. С. Палка, А. С. Нісімчук, І. О. Смолюк, О. Т. Шпак. – К. : Навчальна книга, 1995. – 269 с. – С. 178–183.
6. Пономарев Я. А. Исследование творческого потенциала человека // Психол. журнал. – 1991. – Т.12. – № 1 – С. 3–11.
7. Ярмакеев И. Э. Развитие профессионально-смыслового потенциала личности будущего учителя // Педагогика. – 2006. – № 2. – С. 43–49.
8. Якубова Л. А. Розвиток творчих здібностей підлітків у процесі позакласної роботи загальноосвітніх навчальних закладів : дис. ...канд..пед.наук :13.00.07 / Л. А. Якубова . – Миколаїв, 2010. – 240 с.

Рецензент – доктор педагогічних наук, професор М. І. Сметанський